

Könyvtár

DÖMSÖDY ANDREA

Könyvtárhasználati tankönyvek és a kor tudományossága Informatorium

A vizsgálat

Jelen tankönyvelemzés célja, hogy az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején, tehát jelenleg napjainkban kialakuló új tantárgy, a könyvtárhasználati ismeretek tanítását segítő tankönyveket megvizsgálja, kritikai elemzését elkezdje. Mivel ezt a tantárgyat, résztantárgyat kötelezően önálló egységként az 1995-ben megjelenő *Nemzeti alaptanterv* írta elő először Magyarországon¹, módszertana és taneszközei még gyerekcipőben járnak. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy 1995 előtt nem oktatták a könyvtárhasználatát iskoláinkban, és nem segítették ezt a munkát módszertani leírások és taneszközök. Azt viszont igen, hogy 1995 után ezeknek az anyagoknak a száma szükségszerűen megnőtt. Így volt ez a tankönyvekkel is. A módszertani szakirodalomból viszont eddig teljességgel hiányzott ezeknek a tankönyveknek a módszeres kritikája. Könyvismertetések természetesen láttak napvilágot, de ezek nem pótolhatják a feltáró, elemző, javító szándékú részletesebb vizsgálatokat. Ezek sorát próbáljuk most ezen vizsgálattal megnyitni.

Szándékunk a segítő kritikán túl további vizsgálatok ösztönzése, vizsgálati szempontok nyújtása. Ugyanakkor szeretnénk a gyakorló könyvtárostanároknak is közvetlen segítséget nyújtani a tankönyvválasztásban és a tankönyvek felhasználásában.

A kiválasztott tankönyvek

A tankönyvek kiválasztásánál szempont volt, hogy egy korszakban jelenjenek meg, hiszen így tudunk következtetéseket levonni az adott kor tudományosságának befolyására. Válogatási szempont volt továbbá az is, hogy az adott tankönyv saját szándékai szerint fedje le a teljes előírt tananyagot és körülbelül azonos korosztályt célozzanak meg. Így nem kerültek be a vizsgálatba az alsó tagozatosoknak szánt tankönyvek.

Tankönyvnek azt tekintjük, amit az állam tankönyvvé nyilvánít. Kiválasztott tankönyveink közül kettő szerepel a hivatalos tankönyvlistán.² A Pedellus Kiadó kötetére ez az állítás nem igaz, mégis úgy gondoltuk, hogy bevonjuk ebbe a vizsgálatba, mert céljai és célcsoportjai hasonlóak. A vizsgálatba és összehasonlításba végül három tankönyvkiadó összesen öt kötete került be. A tankönyvek felhasznált kiadásainak pontos leírása az irodalomjegyzékben található.

Szemponatok

Vizsgálatunkban a tankönyvkutatás Stein-féle politikatudományi modelljét vesszük alapul. Ebben a tankönyveknek három dimenzióját vehetjük szemügyre. Az *Informatorium* a tankönyvek szaktudományi tartalma, a tankönyvet, mint információhordozót helyezi a középpontba. A *Pedagogikum* a tankönyvet, mint didaktikai eszközt, pedagógiai alapelvek szerint tanulmányozza. A *Politikum* pedig a tankönyvekre, mint politikai, oktatáspolitikai viszonyok között ható kommunikációs eszközre tekint.³ Mindhárom vizsgálati szempont a tankönyv saját korának tudományossága szerint értékelhető önmagában a lehető legobjektívebben. Tehát a kiválasztott könyvtárhasználati tankönyveket saját koruk könyvtártudománya, neveléstudománya és oktatáspolitikája szerint fogjuk a következőkben megvizsgálni. Ebben a tanulmányban a vizsgálat első szakaszának eredményeit adjuk közre, mely az *Informatorium* tárgykörével foglalkozik.

Informatorium

A tankönyvek szaktudományossági vizsgálatának egyik lehetséges szempontja, hogy miként fedik le a tudomány által tanítási témaként meghatározott részterületeket. Esetünkben a könyvtártudomány által a könyvtár-pedagógiai elméletben meghatározott könyvtárhasználati ismeretköröket. Ezen ismeretkörök rendszerező összefoglalását már korábban megtettük, így most azt vesszük alapul, helyenként konkretizálva.⁴

Az 1. ábrán látható összehasonlító táblázatban az egyes témakörök lefedettségét úgy állapítottuk meg, hogy a magyarázó, ismeretközlő tankönyvi szöveg sorainak számából képeztünk százalékos arányt. Az adatok nem tartalmazzák a tankönyvi és munkafüzeti jellegű feladatok, a tankönyv használatát segítő szövegrészek és a tankönyvet kiegészítő apparátus (kislexikon, irodalomjegyzék...) sorait. A táblázat tartalmazza a vonatkozó sorok számát is. Bár a tankönyvek alakja és mérete egyforma, tipográfiájuk és illusztráltsági szintjük eltérő, így az egzaktabb összehasonlíthatóság miatt a százalékos arányok a mérvadóak. A százalékos arányszámot kiegészítjük a tankönyvek rendszerező, új ismereteket közlő (tehát nem „csupán” az ismeretközlő szöveget szemléltető) ábráinak számával és százalékos arányával.

Az 1. ábra táblázata soronként tartalmazza az egyes ismeretköröket három nagyobb ismeretkör köré csoportosítva. Így a dokumentumhasználatra, a könyvtár-

	Mozaik		Pedellus		Tankönyvkiadó		NAT 1995	
	sor	ábra	sor	ábra	sor	ábra	ált.	részl.
							mondat	mondat
Dokumentumhasználat:	703,0	2,0	464,0	8,0	614,0	5,0	11,5	13,0
	52,0%	50,0%	27,6%	22,2%	32,4%	27,8%	25,6%	54,2%
Könyvtárhasználat:	476,0	2,0	1110,0	28,0	904,0	12,0	19,5	8,0
	35,18%	50,00%	65,95%	77,78%	47,75%	66,67%	43,33%	33,33%
Szellemi munka technikája (információhasználat):	174,0	0,0	109,0	0,0	375,0	1,0	14,0	3,0
	12,86%	0,00%	6,48%	0,00%	19,81%	5,56%	31,11%	12,50%
Összesen	1353,0	4,0	1683,0	36,0	1893,0	18,0	45,0	24,0
	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

1. ábra Az egyes könyvtárhasználati ismeretkörök lefedettsége a vizsgált dokumentumokban, összefoglaló táblázat (Részletesebben lásd az elektronikus változatban) Az első sor a sorok száma, a második pedig az összes sorhoz viszonyított százalékos aránya

használatra és a szellemi munka technikájára vonatkozó összesítő adatok is kiolvashatók a táblázatból.

A szemléletesség kedvéért ugyanebben a táblázatban közöljük a *Nemzeti alaptantervek*re vonatkozó adatokat is, melyek összehasonlító elemzésére a *Politikum* fejezetben kerül sor.

A három részterület közti arányok

A könyvtár-pedagógiai szakirodalom arra nézve nem ad iránymutatást, hogy a három részterületnek milyen arányban kell a könyvtárhasználati ismeretek oktatásának kitöltenie. Ennek a szaktudományi hiányosságának és a tantárgyi tartalom keresztantervi jellegének következtében az elemzett tankönyvek nagyon különböző teret szánnak az egyes lehetséges témáknak. Az a gyakorlat viszont mindenképpen kirajzolódik, hogy a könyvtárhasználati ismeretek két régebbi és hagyományos részterülete a dokumentumhasználat és a könyvtárhasználat képezi a feldolgozásra szánt tananyag túlnyomó többségét. A Mozaik Kiadó tankönyve estében 87,18%, a Pedellus Kiadónál 93,55%, a Nemzeti Tankönyvkiadó esetében pedig 80,15%-ot tesznek ki ezek a témák. Ez a gyakorlat azt a felfogást tükrözi, hogy a könyvtárhasználati ismeretek tananyaga a könyvtártudomány használói szempontú „kiválogatása”. Ez viszont ellentmond annak a senki által nem tagadott könyvtár-pedagógiai alapelvnek, hogy az iskolai könyvtárhasználati képzés nem „kis” könyvtárosképzés. Ha tankönyveinket a témakiválasztás szempontjából vizsgáljuk, akkor azt kell mondanunk, hogy alapvetően a könyvtártudományi részterületekkel foglalkoznak. Nem elég hangsúlyos a könyvtárhasználati ismeretek (rész)tantárgy gyakorlatias célkitűzése, mely szerint a cél az, hogy a tanulók a könyvtárak adta lehetőségeket mindennapi életük és munkájuk szerves részeként használják. Ez a célkitűzés azt várja el a tanítástól, és ezen keresztül a tankönyvektől is, hogy az ismeretek ne célként, hanem adott célt szolgáló eszközként jelenjenek meg. Ez az elvárás azt feltételezi, hogy a szellemi munka technikája – a problémamegoldás információs eszközökkel – a másik két szempontnál hangsúlyosabb legyen. Ez természetesen nem csak a sorok számában kell, hogy megjelenjen. És az sem biztos, hogy magasabb arányban kell, hogy jelen legyen, mint a másik két terület, hiszen a szellemi munka technikája nem alkalmazható dokumentum- és könyvtárhasználati ismeretek nélkül. De a 6%-os jelenlétet kevésnek tartjuk e cél eléréséhez.

Vizsgáljuk meg ezt a témát árnyaltabban! A tankönyvi ismeretközlő szövegek témaeloszlásában a Nemzeti Tankönyvkiadó könyve a legkiegyensúlyozottabb. Már a tananyagban is hangsúlyozza, hogy a könyvtár nem önmagában való intézmény, hanem egy szélesebb körű célkitűzés, az informálódás, információ-felhasználás egy adekvát segítője. Például az első kötet egyes fejezeteit egy mesés történet segítségével elhelyezi a problémamegoldást segítő eszközök között, kiemeli azok funkcióját. A második kötet végén pedig kerekké teszi a tananyagot azáltal, hogy sorra veszi az információ-felhasználás lépéseit, ahol már természetesen kezeli a korábban tanult dokumentum- és könyvtárhasználati ismereteket, tudást. A Pedellus és a Mozaik Kiadó tankönyvei ugyan foglalkoznak a szellemi munka technikájával, de az nem alkotja a tananyagban annyira szerves részét, mint az előbb említett tankönyvben. Az utóbbi két könyvet használó pedagógusnak jobban oda kell arra figyelnie, hogy a miérteket is hangsúlyozza, és a teljes folyamat részeként mutassa be, az egyes tananyagrészeket.

Ezek a megállapítások a mennyiségre és a téma beépülésére vonatkoznak csupán, és nem jelentik az elvárásoknak való megfeleltetési szempontok összességét. Mert a

Nemzeti Tankönyvkiadó és a Mozaik Kiadó tankönyvei ugyan részletesebben magyarázzák a szellemi munka technikáiról való tudnivalókat, a Pedellus Kiadó tankönyve viszont a szükséges ismereteket vázlatosabban, de ezáltal áttekinthetőbben, a gyakorlati felhasználást tekintve praktikusabban közli.

Az egyes tartalmi területeken belüli arányok

A dokumentum- és könyvtártörténetnek jelentős szerepe van a könyvtártudományban. Elég csak megnéznünk a könyvtárosképzés tanterveit, és láthatjuk, hogy nincs könyvtáros, jelentős könyvtártörténeti tanulmányok nélkül. De vajon így kell-e legyen a könyvtárhasználók képzésének esetében is? A kiválasztott tankönyvek szerzői szerint igen. Nem tudnak elszakadni saját tanulóyaiktól és a könyvtárhasználati tankönyvírás e hagyományos témájától. Kérdés, hogy valóban el kell-e szakadniuk? Az elszakadás mellett több érv is szól. Egyrészt ugyanebben az időben megjelenő öt kötetes *Könyvtárosok kézikönyvének* sincsen könyvtártörténeti kötete vagy fejezete, pedig ez a mű törekszik a szakmai tudás összefoglalására. Másrészt a már fentebb is említett könyvtár-pedagógiai alapelv szerint a használóképzésnek nem a könyvtárosképzésen, hanem a könyvtár használatát segítő gyakorlati ismereteken kell alapulnia.⁵ Harmadrészt a könyvtárhasználati ismeretek alacsony óraszámja miatt a gyakorlati ismeretekre szánt idő is szűkös. Természetesen a történet tanítása mellett is szólnak érvek. Információhordozóink, információs rendszereink vázlatos történetének ismerete az alpműveltség része, továbbá az információhordozók fejlődéstörténete segít megérteni a dokumentumtípusok használati értékét. De ezek az érvek sem indokolnak olyan mértékű könyvtártörténeti ismereteket általános és középiskolai tankönyvekben, mint amilyenekkel találkozunk bennünk. Különösen szembeűnő ez a Mozaik Kiadó Tankönyvénel, mely terjedelmében is a legrövidebb, mégis a történeti jellegű ismeretközű szövegek az egész 14%-át teszik ki. Bár a Nemzeti Tankönyvkiadó könyvében is találunk 10%-nyi történetet, de azt nem egy csak történettel foglalkozó lecke-ként, hanem már tananyagok részeként elszórva, tehát jobban beépítve, szervesebb részként tanulják a tanulók. A Pedellus Kiadó tankönyvében pedig a kiválasztás szempontjából gyakorlatiasabb a történeti rész. Kizárólag dokumentumtörténet tartalmaz, könyvtártörténetet nem, ami a dokumentumtípusok megkülönböztetésének egyik okát szemléltetheti. Ezt a részt viszont egy tömbben találhatjuk meg, ami a gyakorlatiaság indoka ellen szólhat. De a történeti téma aránya ebben a tankönyvben a legkisebb, 7%.

A dokumentumhasználati témakör egyik kezdő résztémaként kezeli a szakirodalom az információ és a dokumentum fogalmának, típusainak tisztázását. Ez szűk, de elengedhetetlen témakör a könyvtárhasználat tanításakor, ezért a 2–6%-os jelenlét elfogadható. A Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyve viszont nem foglalkozik ezzel a témával, hanem rögtön rátér az egyes dokumentumtípusok jellemzésére. Ez a megoldás akkor is kérdéses, ha tudjuk, hogy ez a tankönyv a kiadó számítástechnika tankönyvmoduljának csak két kötete a sok közül, és valószínűleg más kötetek foglalkoznak e fogalom általános tisztázásával. A témának legalább a rövid áttekintése szükséges a bevezetéshez, ugyanakkor az informatika műveltségi terület két tantárgya a számítástechnika és a könyvtárhasználat közti szerves kapcsolat megteremtését is segíti. A Mozaik Kiadó szerzői fontosnak tartották, hogy az informatika a könyvtárhasználati tankönyvben is szerepeljen ez a téma.

A dokumentumok tudományos csoportosításának két elterjedt szempontja van, a formai és a tartalmi. Tankönyveink mindkettővel foglalkoznak. Úgy gondoljuk, a könyvtárhasználati jártasság elsajátításához a tartalmi csoportok, műfajok és jellemzőiknek ismerete fontosabb. A Mozaik és a Nemzeti Tankönyvkiadó könyvei ezt az arányt követik, míg a Pedellus Kiadó könyvében a két csoportosítás aránya fordított (bár a számok közel egyenlők).

A dokumentumhasználat elméleti felosztásának azon témája, mely az információk egy adott dokumentumban való megtalálásának lépéseivel foglalkozik, külön témaként egyik tankönyvben sem jelenik meg. Egyik feltételezhető oka, hogy a táblázatban csak a magyarázó részek arányát tüntettük fel, ez pedig egy erősen feladathoz kötött gyakorlati téma a tanítási gyakorlatban. Ez azt jelenti, hogy bár a tankönyvek foglalkoznak a dokumentumtípusok és műfajok általános tulajdonságaival használatukat gyakorlatiasan nem mutatják be. Ezt a témát a tankönyvírók teljesen a pedagógusra bízzák. Ez alól részben kivétel a Pedellus Kiadó tankönyve, mely ha nem is a gyakorlatban, „működés” közben, de bemutatja a könyvek legjellemzőbb tájékoztató apparatusait (pl.: tartalomjegyzék, mutató, irodalomjegyzék, szócikk...).

A részletes táblázatban (mely e cikk elektronikus változatában) látható nyolc kifejezetten könyvtárhasználati altéma közül kettő emelkedik ki a sorok száma alapján, a könyvtárak típusaira, konkrét könyvtárakra vonatkozó részek és a könyvtári tájékoztatási eszközökre vonatkozóak. Kis sarkítással azt mondhatjuk, hogy mindhárom tankönyvben az első két helyen szerepelnek ezen a témakörön belül. Ezzel többé kevésbé egyet is érthetünk. Jelentős mértékben vannak még jelen a könyvtári rendre vonatkozó témák, melyek talán nagyobb arányt is kaphatnának. De mint tudjuk a téma terjedelme nemcsak a fontosságtól, hanem összetettségétől is függ. Ezt figyelembe véve, pedig a téma harmadik helyével meg lehetünk elégedve.

Meglepő viszont, hogy a tankönyvekben alig vannak (vagy helyenként egyáltalán nincsenek) jelen a könyvtárhasználat szabályaira és a szolgáltatásaira vonatkozó témák. Ennek egyik okaként azt feltételezhetjük, hogy az alsó tagozatos könyvtárhasználati tankönyvek ezt megteszik. Ezt viszont nem tartjuk elegendő indoknak a téma alulreprezentálásához, hiszen a könyvtárhasználati ismereteket is spirálisan kell felépíteni. Az ezekbe a témakörökbe sorolható ismereteknek is van magasabb szintje, ami alsó tagozatban nem kerülhet szóba, és amelyekkel együtt itt egy magasabb szinten kellene megszerezni a megszerzett ismereteket. Másrészt pedig a tankönyvíróknak is figyelembe kell venni azt, hogy a mai magyar iskolarendszerben sok tanuló még mindig nem részesül könyvtárhasználati oktatásban alsó tagozaton sem.

Feltűnő, hogy a megszerzett ismeretek szintetizálása, felhasználása, vagyis az információhordozók megtalálásának módja témakör jelenléte, mint a dokumentumhasználat esetében, alacsony. Kivétel ez alól itt is a Pedellus Kiadó tankönyve, mely majdnem 10%-ot szentel ennek a témának az egész tananyagból. Kiemelendő ebből a szempontból a tankönyv második, 8–10. osztályosoknak szóló kötete, mely feladatok megoldásain keresztül részletesen, képernyőoldalakkal szemléltetve nyújt mintát az interneten való forráskeresésben. Sajnos az első kötetben a hagyományos könyvtárakban való keresésnél nem teszi ezt meg, hanem megelégszik a katalógus felépítésének magyarázatával, ahogy azt a többi tankönyv is teszi.

Mint korábban is láttuk a szellemi munka technikáinak leírásai a tankönyvek kisebb részét teszik ki. Ennek oka, hogy ez a könyvtár-pedagógia egy a másik kettőhöz képest új és sokkal összetettebb, és a könyvtártudománytól messzebb álló területe.

Másrészt a tananyagban ez az a része, amelyikben a legerőteljesebben számít az informatika műveltségterület a többi műveltségterület tantárgyaira, hiszen itt már kiemelten az életszerű, valós feladatokra kell építeni a tanítás során. A nyolc lehetséges terület között nem egyenlően oszlik meg az erre szánt terjedelem. Az információfeldolgozás és az önképzési technikák témaköre ugyan a szellemi munka technikáinak szerves része, mégis talán ezek állnak legmesszebb a könyvtárhasználati ismeretek tanításának gyakorlatától, feltételezhetően ezért nem jelennek meg egyik kiválasztott tankönyvben sem. Ezek egyrészt a médiaismeret, tanulásmódszertan és az anyanyelv tantárgyhoz tartoznak a tankönyvírók és a legtöbb pedagógus szerint is. Ez elől nem is zárkozunk el.

A problémamegoldást általában összefoglaló részek viszont ugyan kis százalékkal, de mindhárom tankönyvben megjelennek. Ennél a résznél viszont nincs is szükség részletes leírásokra, hiszen azok már az egyes lépések kifejtései közé tartoznak. Míg a gyűjtőmunka, a lényegkiemelés, beszámoló, hivatkozás témái a rövid terjedelemhez képest arányos helyet kapnak, addig az értékelés, szelektálás témája a Nemzeti Tankönyvkiadó könyvét kivéve szinte meg sem jelenik. Mindez nem ad választ arra a társadalmi kihívásra, hogy akarva-akaratlan egyre több kritikus értékű információhoz jutnak az állampolgárok. Melyek közt magukra vannak hagyva az értékelésben. Végezetül arra is ki kell térnünk, hogy a tankönyvek ezen részeiben közvetített ismeretek összefoglaló jellegű, gyakorlati alkalmazása sem jelenik meg egyik elemzett műben sem.

A könyvtárhasználati tankönyv, mint könyv

A könyvtárhasználati tankönyveknek van egy sajátos szaktudományi elemzési szempontja is: mennyire felel meg az adott (tan)könyv a könyvtártudomány által könyvnek tartott dokumentumtípus elvárásainak, illetve mennyire felel meg az összefoglaló jellegű ismeretközlő művekkel szemben támasztott követelményeknek. Ezek azért különösen érdekes kérdések, mert a dokumentumhasználati témakörök tanításakor az elsődleges szemléltető és gyakoroltató eszköz maga a könyvtárhasználati tankönyv kell, hogy legyen.

A 2. ábra táblázatának első része azt veszi számba, hogy a vizsgált tankönyvek mennyire felelnek meg a könyvekkel szemben támasztott formai követelményeknek. Ez a kérdés nemcsak szakmailag érdekes, hanem a pedagógiai hitelesség szempontjából is, hiszen mindhárom tankönyv részletesen, ábrával kiegészítve foglalkozik a dokumentumhasználat témakörén belül a könyv részeivel. A táblázat első része tehát azt is mutatja, hogy mennyire felelnek meg a tankönyvek saját elvárásaiknak.

A formai követelményeknek a Mozaik Kiadó tankönyve felel meg a legjobban. Ebből csak a védőlapok hiányoznak. A könyv részeit tekintve a Nemzeti Tankönyvkiadó könyvében található a legtöbb hiányosságot. Itt nemcsak a védelmi funkciót ellátó védőlapok és előzéklapok hiányoznak, hanem a többfunkciós gerinc is. A másik két kiadó esetében a gerinc információs funkcióját is be tudja tölteni.

A táblázat második fele már mélyebb szakmai részletekkel foglalkozik, a kötelező könyvészeti, bibliográfiai adatokkal. Ezek típusai a tananyag részét is képezik, míg a dokumentumon való elhelyezkedésük szabványos ismerete már a könyvtárosképzési tananyagok része. A táblázat alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezeknek a követelményeknek mindhárom vizsgált tankönyv megfelel. (A Mozaik Kiadó eseté-

ben a kiadásjelzés hiánya nem hiány, mert első kiadásnál nem kötelező a kiadásjelzés feltüntetése.)

		Mozaik	Pedellus	Nemzeti Tankönyvkiadó
könyv részei	borítófedél, kötéstábla	✓	✓	✓
	védőborító	(x)	(x)	(x)
	védőlapok	x	x	x
	szennycímdal, előzéklapok	✓	x	x
	címdal	✓	✓	✓
	címlapverző (copyrightoldal)	✓	✓	✓
	gerinc	✓	✓	x
	számozott lapokból álló könyvtest	✓	✓	✓
kötelező a címdalon v. címlapverzőn a címleírások	szervezők teljes neve	✓	✓	✓
	címek	✓	✓	✓
	szellemi közreműködők neve	✓	✓	✓
	kiadás száma és minősége	(x)	✓	✓
	kiadó neve	✓	✓	✓
	kiadás helye	✓	✓	✓
	kiadás éve	✓	✓	✓
	ISBN	✓	✓	✓

2. ábra A könyvvel szembeni elvárásoknak való megfelelés a tankönyvekben⁶

A vonatkozó szabványnak tehát megfelelnek a tankönyvek. Ha viszont a magasabb minőséget is elváró szokások szerint vizsgáljuk meg a címlap adatait, akkor már nem ilyen az összkép. Az egyértelműség és pontos azonosítás és hivatkozás érdekében elvárható, hogy az könyv öt legalapvetőbb adata (szerző, cím, kiadás helye, éve és a kiadó) a címlapon szerepeljen.⁷ Ebből a szempontból viszont újra a Mozaik Kiadó tankönyvét emelhetjük ki követendő példaként, a Pedellus Kiadó esetében pedig megintcsak következtelenségeket fedezhetünk fel a két kötet között.

A dokumentumokat tartalmuk, műfajuk szerint is csoportosíthatjuk. A tankönyveket az összefoglaló ismeretközlő művek közé soroljuk. Nagyon sok tanuló szemében a tankönyvek a kizárólagos ismeretközlő művek, egyúttal ezek azok az ismeretközlő művek, amelyeket minden állampolgár, minden ember kötelezően a kezébe vesz. Tehát a tankönyveknek nagy felelősségük van a biztos és adekvát (szak)könyvhasználat kialakításában. Ez a tankönyvi funkció könyvtárhasználati tankönyvek esetében még hangsúlyosabb, hiszen az ehhez a célhoz tartozó célzott tananyag elsajátításának elsődleges és legkézenfekvőbb (megfelelő példányszámban mindig kéznél levő) taneszköze.

A 3. ábra táblázatában vettük számba az összefoglaló jellegű ismeretközlő művek lehetséges járulékos részeit. Szürkével jelöltük azokat, amelyeket tankönyveknek kevésbé lehetnek szerves részei.

A táblázatból láthatjuk, hogy a tájékoztató apparátussal való ellátottság képe igen vegyes. A kiválasztott tankönyvek a vizsgált 13 (vagy szorosabban nézve: 10) lehetséges járulékos rész közül általában 6–7-et tartalmaznak. Ez az arány nem rossz, de könyvtárhasználati tankönyvek esetében többet is elvárhatunk, különösen, ha tüzetesebben is megvizsgáljuk ezeket.

	Mozaik	Pedellus		Nemzeti Tankö	
	7-10.	7.	8-10.	I.	
tartalomjegyzék	✓	✓	✓	✓	✓
előszó	✓	✓	✓		x
bevezetés	x	x	x	✓	✓
használati útmutató	✓	x	x	x	
irodalomjegyzék	✓	✓	✓	✓	✓
függelék	kislexikon	✓	x	melléletek	✓
kronológia	x	x	x		x
szakkifejezések jegyzéke	kislexikon	x	kisszótár	kislexikon	kis
névmagyarázatok	x	x	x		x
rövidítések jegyzéke	jelölések	x	x	(✓)	
illusztrációk jegyzéke	x	✓	x	ill. forrásai	ill.
a kötet szerzői	x	x	x		x
mutatók	x	név tárgy	név tárgy	tárgy	tárg

3. ábra A ismeretközlő művekben lehetséges tájékoztató apparátusok a tankönyvekben⁸

A tartalomjegyzék és az irodalomjegyzék mind az öt kötetben megtalálható. De ezek között is találhatunk különbségeket. A tartalomjegyzéket ismeretközlő művek esetében a könyv elején szokás elhelyezni, a műfaj használati logikáját követve. Tankönyveink közül csak a Pedellus Kiadó kötetei követik ezt az elrendezést. Igaz a Mozaik Kiadó egy átmeneti megoldást választ azzal, hogy bár a részletes tartalomjegyzék a kötet végén került elhelyezésre, a mű elején olvashatjuk a főbb fejezetek listáját, mely az áttekintést segíti.

Az irodalomjegyzékek nagyon eltérő minőségűek. A Mozaik Kiadó könyvében található ajánlott irodalom annotációi révén magasabb szintű, mint a többi vizsgált tankönyvé, viszont nem ad iránymutatást a felhasznált irodalom tekintve. A Pedellus Kiadó 7. osztályos kötete és a Nemzeti Tankönyvkiadó kötetei felhasznált és ajánlott irodalomjegyzéket közölnek, míg a fennmaradó kötet csak felhasznált irodalomnak minősíti irodalomjegyzékét. Az egyes fejezetek végén egyik tankönyv sem ajánl további irodalmat, ami a többkönyvű oktatás céljait és a mélyebb tájékozódást segítené. Bár az annotált irodalomjegyzék egy lépés felé. A Nemzeti Tankönyvkiadó felhasznált irodalomjegyzékének minőségét emeli, hogy külön feltünteti az illusztrációk pontos forrásait. Viszont szakmai minőségét nagymértékben csökkenti, hogy a bibliográfiai leírások nem tartalmazzák a művek terjedelmét, pedig ez kötelező adat, másrészt, pedig a tankönyvi szöveg vonatkozó részében is elvárásként tünteti fel. Végül kiemeljük, hogy az öt irodalomjegyzék közül csak a Pedellus Kiadó 8–10. osztályos kötete tartalmaz nem nyomtatott forrásokat, és azokat is többnyire hiányos adatközléssel.

Különösen tankönyvi jellegű ismeretközlő művek esetében nagy jelentőséget tulajdonítunk az előszónak és a használati útmutatónak. Az előszóban a szerző a használókhöz, jelen esetben a tanulókhöz (esetleg a tanárokhöz) szól, indokolja művét, ezzel is motiválja használóit. A Nemzeti Tankönyvkiadó szerzője inkább a bevezetés mellett döntött, amelynek a téma meghatározásában, előkészítésében van – természetesen nem elhanyagolható – szerepe. A használati útmutató a tankönyv használatán túl a tanulást is segíti, mégis csak a Mozaik Kiadó tartotta szükségesnek ennek a lehetőségnek a kihasználását. Ennek egyik oka az, hogy a Mozaik Kiadó könyvtárhasználati tankönyve egy olyan tankönyvcsalád része, melynek kialakult egységes szerkezetű

tanulást, használatot segítő tipográfiája, jelölésrendszere van, melynek szerves része az útmutató.

A függelék különböző célra használják azok, akik használják (a Mozaik függeléként azt a helyet nevezi meg, ahol a kislexikont elhelyezi). A Pedellus Kiadó itt helyezi el azokat a gyakorlati feladatokat, szemléltetést segítő segédleteket, mellyel megoldja azt a problémát, hogy az első lépések gyakorlásakor minden tanuló kezében ugyanaz a „könyv” legyen. A Nemzeti Tankönyvkiadó pedig a tananyagot kiegészítő listákat közöl itt. Mindkét tankönyv a függelék más funkciójának bemutatására alkalmas.

A szakkifejezések összegyűjtését és magyarázatát gyakorlatilag mindhárom kiadó fontosnak tartotta és megtette. A könyvtárhasználati tankönyvek ezen része nemcsak azért fontos, hogy szemléltesse az ismeretközlő művek e tipikus részét, hanem azért is, mert kicsiben lehet rajta szemléltetni és gyakoroltatni a lexikon használatát is. Erre a célra a legalkalmasabb a Mozaik Kiadó kislexikona mely alkalmazza a lexikonok kétféle utalását is, bár a tilde (~) használatát mellözi. A Nemzeti Tankönyvkiadó kislexikonai egyik utalót sem használják, a tildét viszont igen. A Pedellus Kiadó kisszótára pedig csak a lásd utalót alkalmazza. Mindemellett az ismeretközlő művek legalapvetőbb tájékoztató apparátusát, a mutatót a Mozaik Kiadó nem alkalmazza tankönyvében, a másik két kiadó viszont igen.

A tankönyvek tartalma és a szaktudomány

Korunk könyvtártudományában már hangsúlyosabb szerephez jutnak az elektronikus dokumentumtípusok és eszközök. E fejlődés következtében jelentősen átalakultak a könyvtárak állományai, terei és szolgáltatásai is. Érdekes tehát megnéznünk, hogy tankönyveink mennyire tartanak lépést ezzel a változással. Két szempontból tartjuk ezt a kérdést vizsgálándónak: Milyen arányban foglalkoznak tankönyveink a nyomtatott és a nem nyomtatott információforrásokkal? és A kétféle forrást és eszközt egymással milyen kapcsolatba hozzák, hogyan értékelik viszonyukat?

	Mozaik Kiadó		Pedellus Kiadó		Nemzeti Tankönyvkiadó	
	sor	ábra	sor	ábra	sor	ábra
hagyományos	765	67	387	60	958	57
	51,90%	62,62%	23,58%	50,00%	52,04%	73,08%
nem hagyományos	337	26	1030	58	232	6
	22,86%	24,30%	62,77%	48,33%	12,60%	7,69%
közös	73	5	70	0	77	0
	4,95%	4,67%	4,27%	0,00%	4,18%	0,00%
egyéb	299	9	154	2	574	15
	20,28%	8,41%	9,38%	1,67%	31,18%	19,23%
összesen	1474	107	1641	120	1841	78
	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

4. ábra A hagyományos és nem hagyományos forrásokra vonatkozó tankönyvi részek aránya

Kezdjük az egyszerűbben, számszerűsíthetőbben kutatható kérdéssel! A magyarázó, ismeretközlő szövegek sorai, és az összes illusztráció⁹ közül mennyi foglalkozik a hagyományosnak nevezett könyvtárakkal, dokumentumtípusokkal és szolgáltatásokkal, és mennyi az újabb dokumentumtípusokkal és technikákkal? A tipográfia adta sorszámkülönbségek itt sem mérvadóak az egyes tankönyvek között, csak a tankönyv-

veken belül, így az egészhez viszonyított százalékos arányokat vizsgáljuk meg.¹⁰ A sorok és képek besorolásánál a közös kategória azt jelenti, hogy az adott rész vagy a két típus viszonyával foglalkozik, vagy természetesen egységben, egyszerre foglalkozik jellemzőikkel. Az egyéb csoport, pedig azon részeket tartalmazza, amelyekben a típusoktól független a téma, vagy általánosságban foglalkozik a tananyaggal.

A két téma mennyiségi jelenlétében jelentős különbségeket vehetünk észre a tankönyvek között. A Mozaik és a Nemzeti Tankönyvkiadó szerzői az ismeretközlő tananyag felét a hagyományos eszközökre fordítják, a nem hagyományos eszközök a Mozaik Kiadó kötetében mégis hangsúlyozottabban vannak jelen, különösen az illusztrációk tekintetében. De a Pedellus Kiadó is sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az új eszközökre és technikákra, különösen az internetes forrásokra.

Tovább árnyalja ezt a képet, ha megvizsgáljuk a hagyományos és nem hagyományos eszközök együttes tárgyalásának arányát is. Mindegyik vizsgált tankönyvünkben csupán 4–5%-nyi az a rész mely szerves egységben mutatja be szakmánk eszközeit és a dokumentumtípusokat. Mégis kiemelkedő közülük a Mozaik Kiadó könyve, mely ezt az összhangot, de a különbséget is megjeleníti illusztrációiban is.

Ahhoz, hogy következtetéseket tudjunk ezekből az arányokból levonni, meg kell nézni azt is, hogy ezek a témák mennyire elkülönülten jelennek meg a tankönyvi szövegekben. Mennyire törekednek a szerzők a kapcsolatot megteremteni, egészséges egyensúlyt kialakítani a hagyományos és nem hagyományos eszközökről a tanulók fejében. Korunk modern könyvtárképében egyformán jelen vannak a hagyományos és a nem hagyományos eszközök. Az idők folyamán az eszközök többsége nem eltűnt, hanem funkcióik átalakultak, bizonyos funkcióikról pedig bebizonyosodott, hogy az újabb technikát alkalmazó eszközök hatékonyabban tudják ellátni ezeket. Így az információszolgáltatás hagyományos eszközei egymást kiegészítve élnek tovább az újabb eszközökkel, módszerekkel. Természetesen nem modern, nem a mai tudomány elvárásainak megfelelő az a könyvtár, mely az új eszközöket, dokumentumtípusokat kizárja gyűjteményéből, szolgáltatásaiból. Ezért úgy gondoljuk, hogy a könyvtárhasználati tananyagban is jelen kell lennie mindkét téma tárgyalásának. A technikai fejlődés gyorsaságával pedig úgy tudunk a leghatékonyabban lépést tartani, ha a funkciók, célok felől közelítjük a könyvtárhasználati ismerteket, nem az eszközök felől. Ezt az állítást arra alapozzuk, hogy a funkciók kevésbé változnak, mint az azokat kiszolgáló eszközök. Másrészt a használat, a problémamegoldás szempontjából nem az eszköz, hanem az adott helyzetben való információhoz jutás és a kulturális kikapcsolódás leghatékonyabb módja a lényeges. Mielőtt tehát a százalékos arányokból következtetést vonunk le, nézzük meg, hogy tankönyveinkben hogyan viszonyulnak egymáshoz a régebbi és újabb eszközök.

A Mozaik Kiadó tankönyvének tananyag-elrendezése törekszik a két téma közelítésére, összehasonlítására. Akkor miért az alacsony százalékos arány? Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy ez a tankönyv kiemelten kezeli a történeti részeket (Lásd az 1. táblázat részletes, elektronikus változatát!), melyek a hagyományos dokumentum- és könyvtártípusokra vonatkoznak. A gyakorlati, könyvtárhasználati részben először bemutatja a papíralapú dokumentumtípusokat és eszközöket, helyenként utal a modern alkalmazásokra, majd rátér a számítástechnika nyújtotta új eszközökre, melyeket gyakran hasonlít a hagyományosakhoz, hogy funkciójukat könnyebben érthetővé tegye. A három tankönyv közül ebben látjuk a probléma leghatékonyabb kezelését.¹¹ Bár arányaiban a Pedellus Kiadó kötetei foglalkoznak a leghosszabban a modernebb for-

rásokkal, mégsem tartjuk szerencsének, hogy a két témát elválasztja. Külön kötetben, ezáltal mindenképpen külön tanévben tárgyalja azokat, így nehezíti a funkciók irányította gondolkodásmód kialakítását. A Nemzeti Tankönyvkiadó kötetei állnak a legközelebb a hagyományos könyvtárak, hagyományos szolgáltatások bemutatásához, még akkor is, ha sok helyen általánosan, dokumentumtípusoktól független fogalmazzák meg az ismereteket. Ez különösen szembetűnő a katalógusok tárgyalásánál, mely a könyvtárhasználatnak alapvető, a gyakorlat szempontjából nagyon fontos témaköre, melyben a legszembetűnőbbben található az olvasó is a könyvtárak gépesítésével. A cédulakatalógussal kapcsolatos tudnivalókkal az első kötet három oldalon (34–37. p.), a második kötet hét oldalon (35–42. p.) keresztül foglalkozik, míg a számítógépes katalógussal csak a második kötetben találkozunk kifejezetten központi témaként két oldalnyi terjedelemben (42–43. p.). Különösen szembetűnő, hogy míg a cédulakatalógusokat olyan részletességig tárgyalja, hogy az osztólapok középfüles, balfüles, jobb-füles típusairól külön táblázatot is közöl, addig a számítógépes katalógusról még egy keresőfelületet sem mutat be. Különös az is, hogy a Pedellus Kiadó második kötete, mely csak az elektronikus forrásokról szól elenyészően foglalkozik az online könyvtári katalógusok témakörével (62–64. p.), ahhoz képest, amennyit az egyéb keresőfelületekre szán.

Összességében azt állapíthatjuk meg tankönyveink tartalmának modernségéről, hogy egyikből sem hiányoznak az újabb eszközök, de tárgyalásuk mértéke és minősége eltérő. A jelenlegi könyvtári gyakorlathoz és szakmai elváráshoz (a közös megjelenés, funkció és információs érték szerinti kezelés) a Mozaik Kiadó tankönyve van a legközelebb. A Pedellus Kiadó kötetei részletesen foglalkoznak mindkét csoporttal, de használatukkor, a pedagógusoknak nagyon oda kell figyelni a kapcsolatok és egészséges egyensúly kialakítására, mert ez kevésbé van jelen a kötetekben. A Nemzeti Tankönyvkiadó könyvei pedig jelentős kiegészítést igényelnek tanítás közben a modernebb eszközökről.

A szaktudományossági vizsgálat egyik sarkalatos kérdése, hogy a tankönyvek tartalmaznak-e tárgyi tévedéseket. Tehát tartalmuk mennyiben felel meg a tudomány állításainak, eredményeinek? Ebből a szempontból nem vizsgáltuk meg tankönyveink minden sorát. Erre egy nagyobb lélegzetvételű elemzés keretében kerülhet sor. Igazán kirívó tévedést egyet találtunk. A Nemzeti Tankönyvkiadó első kötete az Idegen szavak szótárát a többnyelvű szótárak közé sorolja be (25. p.).

Összefoglalás

Vizsgálatunk során egyik tankönyv sem emelkedett ki magasan a szaktudományossági szempontok alapján. Ez többek közt azt is jelenti, hogy a kor könyvtárpedagógusainak munkáját nem segítik annyira, mint amennyire ezt a tankönyvek megtehetnék. De ez egy ilyen új tantárgynál nem is meglepő. A korábbi korszakok pedagógusaihoz képest viszont mindenképpen könnyebb helyzetben vannak azáltal, hogy egyáltalán van könyvtárhasználati tankönyv, sőt van tankönyvválaszték.

Kiemelkedő, és további fejlesztést igénylő könyvtár-pedagógiai területnek látjuk a vizsgálat alapján a tananyag-kiválasztást, az egyes témák egymáshoz való arányát. Tankönyveink nagyon eltérő utakat járnak ezen a téren egymáshoz és a lehetséges könyvtár-pedagógiai témakörökhöz képest is. A tanulmány sorozat harmadik részében mindennek a NAT-hoz való viszonyulását is bemutatjuk. De addig is a következő rész-

ben tankönyveinket a Pedagogikum, vagyis a pedagógiai alapelvek szempontjából fogjuk megvizsgálni.

E résztanulmány végén fontosnak tartjuk annak tisztázását, hogy ez a vizsgálat a kiválasztott tankönyveknek csupán a formai és ismeretközlő szöveges részeire irányult. A teljesebb értékelés érdekében szükséges lenne a tankönyvekben megjelenő feladatok és kapcsolódó munkafüzetek könyvtártudományi, pedagógiai és módszertani elemzése is.

Irodalomjegyzék

Elemzett tankönyvek

- Kokas Károly: Könyvtárhasználat 7–10, Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998., 61 p.
- Seresné Barta Ibolya: Út a forráshoz, Informatika – könyv – könyvtárhasználat, 7. osztály, Könyv és munkafüzet, Debrecen, Pedellus, 1999., 108 p.
- Seresné Barta Ibolya: Út a forráshoz, Elektronikus könyvtár- és dokumentumhasználat, 8-10. osztály részére, Könyv és munkafüzet, Debrecen, Pedellus, 2000., 108 p.
- Szabó Pap Edit: Könyvtári informatika I. (ISZE Számítástechnika tankönyvmodul) Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001., 56 p.
- Szabó Pap Edit: Könyvtári informatika II. (ISZE Számítástechnika tankönyvmodul) 4. kiadás, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001., 80 p.
- Felhasznált irodalom:
- 23/2004. (VIII. 27.) OM rendelet a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről = Hivatalos CD Jogtár 2.20, 2004/12, Bp., Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004. november 30.
- Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás alapjai, Dialóg, 2002, 156 p.
- Dömsödy Andrea: Egy Nat-nak megfelelő informatika tankönyvcsaládról = Iskolakultúra, 2004/8. 141-144. p.
- Dömsödy Andrea: Könyvtár-pedagógia, Bp., KTE, Flaccus, 2003., 120 p.
- Gyurgyák János: Szerkesztők és szerzők kézikönyve, Bp., Osiris Kiadó, 1997., 540 p.
- Horváth Tibor – Papp István (Szerk.): Könyvtárosok kézikönyve, 5 kötet, Bp., Osiris Kiadó, 1999-2003., 1900 p.
- Jákliné Tilhof Ágnes: Könyvtári informatika I–II. = Iskolakönyvtáros, 2002/1., 17. p.
- Karlovitcz János: Tankönyv, Elmélet és gyakorlat, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001., 187 p.
- Közoktatási Tankönyvjegyzék a 2005/2006. tanévre = Közoktatási Információs Iroda, Tanügyigazgatási Szakportál, Tankönyvjegyzék / Hivatalos tankönyvjegyzék, <http://tankonyv.kir.hu>, Utolsó letöltés: 2005. január 19.
- Lappints Árpád: A tankönyv struktúrájának szerepe a tanulás irányításában = Karlovitz János (szerk.): Tankönyvelméleti tanulmányok, Bp., Tankönyvkiadó, 1986., 89-127. p.
- Nagy Attila: A több könyvű oktatás hatása, Beszámoló egy gimnáziumi kísérletről, Bp., Akadémiai Kiadó, 1978., 146 p.

Jegyzetek

1. A tantárgynak előzménye az 1978-as tantervben már volt, ahol az anyanyelv és irodalom tantárgy egy témakörként jelent meg, de a tantárgy tankönyveiig már nem jutott el.
2. Jelenleg is érvényes engedélyeik: Kokas: Könyvtárhasználati ismeretek 6 - 9., Mozaik Kiadó: TTI-25175-H/2002 (2002.07.30. – 2007.06.30.); Szabó Pap: Könyvtári informatika I., Nemzeti Tankönyvkiadó: TTI-34906-KT/2001 (2001.12.06. – 2007.06.30.), Szabó Pap: Könyvtári informatika II., Nemzeti Tankönyvkiadó: TTI-34911-KT/2001 (2001.12.06. – 2007.06.30.)
3. A modellt röviden ismerteti: Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás alapjai, Dialóg, 2002, 56–57. p.
4. Dömsödy Andrea: Könyvtár-pedagógia, Bp., KTE, Flaccus, 2003., 61–64. p.; Az itt meghatározott ismeretkörök bővebb, konkretizáltabb kifejtését dönt betűvel, elhagyását áthúzással jeleztük az 1. ábra részletes táblázatában.
5. Dömsödy Andrea: Könyvtár-pedagógia, Bp., KTE, Flaccus, 2003., 59–60. p.
6. A könyv részeinek és kötelező adatainak vizsgálati szempontjait elsősorban Gyurgyák János: Szerkesztők és szerzők kézikönyve, Bp., Osiris Kiadó, 1997., 22–23. p. és Tószegi Zsuzsanna: Dokumentumok, információk = Horváth Tibor – Papp István (Szerk.): Könyvtárosok kézikönyve, 1. kötet, Bp., Osiris Kiadó, 179–180. p. alapján állítottuk össze.
7. Gyurgyák János: Szerkesztők és szerzők kézikönyve, Bp., Osiris Kiadó, 1997., 36. p.
8. Az ismeretközlő művek lehetséges tájékoztató apparátusainak (járulékos részeinek) vizsgált körét Gyurgyák János: Szerkesztők és szerzők kézikönyve, Bp., Osiris Kiadó, 1997., 22–23. p. alapján állítottuk össze.
9. Figyelem az 1. ábra táblázatában ezzel ellentétben nem az összes illusztrációt vettük alapul, hanem csak a hangsúlyosan ismeretközlőket.
10. A százalékos arányok összehasonlítása némiképp kompenzálja a számolási hibákat is. A sorok számban észrevehető nagyságrendi különbségek sem adódhatnak a számolási hibákból.
11. Mindez fokozottan így van, ha figyelembe vesszük, hogy a kiadó informatika tankönyveiben a könyvtárhasználati tananyagot a számítástechnikával integráltan közli. Ennek módjának értékeléséről bővebben: Dömsödy Andrea: Egy NAT-nak megfelelő informatika tankönyvcsaládról = Iskolakultúra, 2004/8. 141–144. p.

ANDREA DÖMSÖDY: Textbooks on using the libraries, and the scientific character of the age.

The author of the article analyses textbooks on using libraries published by three different publishing houses. The comparative analysis covers the scientific level, the authors' intentions, the methods, applied when writing the textbooks, the utilized literature, as well as the relation between the textbooks and the curricula.

ANDREA DÖMSÖDY: Lehrbücher über die Benutzung der Bibliotheken und die Wissenschaftlichkeit der Jetztzeit.

Die Autorin analysiert die Lehrbücher über die Benutzung der Bibliotheken dreier Verlage. Es wurden das wissenschaftliche Niveau der Lehrbücher, die Intention der Autoren, die beim Schreiben verfolgten Methoden, die verwendete Literatur, sowie die Verknüpfung der Bücher und des Lehrplanes geprüft.